

vare publice, ut templa, fora, domus exstruerent, laudando promptos, & castigando segnes. Ita honoris amulatio, pro necessitate erat. Iam vero principum filios liberalibus artibus erudire, & ingenia Britannorum studiis Gallorum anteferre, ut qui modo linguam Romanam abnuebant, eloquentiam concupiscerent. inde etiam habitus nostri honor, & frequens toga. paulatimque discessum ad delinimentavitiorum, porticus, & balnea, & conviviorum elegantiam. idque apud imperitos humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset.

Taus estuarium.

Tertius expeditionum annus novas gentes aperuit, vastatis usque ad Taum, estuario nomen est, nationibus. qua formidine territi hostes quanquam conflictatum sexis tempestatibus exercitum, laceessere non ausi. ponendis que insuper castellis spatium fuit. Adnotabant periti, non alium ducem opportunitates locorum sapientius legisse, nullum ab Agricola positum castellum aut vi hostium expugnatum, aut pactione ac fuga desertum. crebra eruptiones. nam adversus moras obsidionis annuis copiis firmabantur. ita intrepida ibi hiems, & sibi quisque presidio, irritis hostibus, eoque desperantibus, quia soliti plerumque damna aestatis hibernis eventibus pensare, tum aestate atque hieme juxta pellebantur. Nec Agricola unquam per alios gesta avidus intercepit, seu centurio, seu prefectus, incorruptum facti testem habebat. Apud quosdam acerbius in conviciis narrabatur, ut bonis comis, ita adversus malos injucundus. ceterum ex iracundia nihil supererat. secretum & silentium ejus non timeres. honestius putabat offendere, quam odisse.

Quarta aestas obtinendis que percurrerat insumpta, ac si virtus exercituum & Romani nominis gloria pateretur, inventus in ipsa Britannia terminus. Nam Glota & Bodotria diversi maris aestus per immensum repecti, angusto terrarum spatio dirimuntur, quod tum presidis firmabatur: atque omnis propior sinus tenebatur, summotis velut in aliam insulam hostibus. Quinto expeditionum anno nave prima transgressus ignotas ad id tempus gentes crebris simul ac prosperis proeliis domuit: eamque partem Britannie que Hiberniam aspicit, copiis instruxit, in spem magis quam ob formidinem. siquidem Hibernia medio inter Britanniam atque Hispaniam sita, & Gallico quoque mari opportuna, valentissimam imperii partem magnis invicem usibus miscuerit. Spatium ejus si Britannia comparatur angustius, nostri maris insulas superat. Solum, calumque & ingenia, cultusque hominum haud multum a Britannia differunt. Melius aditus portusque per commercia & negotiatores cogniti. Agricola expulsam seditione domestica unum ex regulis gentis exceperat, ac specie amicitia in occasionem retinebat. saepe ex eo audiri, legione una & modicis auxiliis debellari, obtinerique Hiberniam posse. Idque etiam adversus Britanniam profuturum, si Romana ubique arma, & velut è conspectu libertas tolleretur.

Hibernia.

* amplas civitates.

Sub hoc tempus moritur Titus, qui ob has res fortiter ab Agricola gestas Imperator xv appellatus, quod Xiphilinus scribit & nummus antiquus contestatur. Sub Domitiano Agricola aestate qua sextum officii annum inchoabat, * ampla civitate trans Bodotriam sita, quia motus universarum ultra gentium, & infesta hostili exercitu itinera timebantur, portus classe exploravit: que ab Agricola primum assumpta in partem virium, sequebatur egregia specie, cum simul terra simul mari bellum impelleretur: ac saepe usdem castris pedes equeque & nauticus miles mixti copiis & letitia sua quisque facta, suos casus attollerent: ac modo sylvarum & montium profunda, modo tempestatum ac fluctuum adversa, hinc terra & hostis, hinc auctus Oceanus militari Britannia.

jaactantia compararentur. Britannos quoque ut ex captivis audiebatur, visa classis obstupesciebat, tanquam aperto maris sui secreto ultimum victis perfugium clauderetur. Ad manus & arma converfi Caledoniam incolentes populi paratu magno, majore fama, uti mos est de ignotis, oppugnasse ultro * castella adorti, metum ut provocantes addiderant: regrediendumque citra Bodotriam, & excedendum potius quam pellerentur, specie prudentium ignavi admonerant; cum interim cognoscit, hostes pluribus agminibus irrupturos. Ac ne superante numero, & peritia locorum circumirentur, diviso & ipse in tres partes exercitu incesit. Quod ubi cognitum hosti, mutato repente consilio universi nonam legionem ut maxime invalidam, nocte aggressi inter somnum ac trepidationem caesis vigilibus irrupte. Iamque in ipsis castris pugnabant, cum Agricola iter hostium ab exploratoribus edoctus, & vestigiis insecutus, velocissimos equitum peditumque assultare tergis pugnantium jubet, mox ab universis adjici clamorem & propinqua luce fulsere signa. Ita ancipiti malo territi Britanni: & Romanis redit animus, ac securi pro salute, de gloria certabant. Ultro quinetiam irrupte. Et fuit atrox in ipsis portarum angustis praelium, donec pulsi hostes, utroque exercitu certante, his ut tulisse opem, illis ne eguisse auxilio viderentur. Quod nisi paludes & sylva fugientes texissent, debellatum illa victoria foret. Cujus constantia ac fama ferox exercitus: nihil virtuti suae invium, penetrandum Caledoniam, inveniendumque tandem Britannia terminum continuo praeliorum cursu fremebant: atque illi modo cauti ac sapientes, promti post eventum ac magniloqui erant. Iniquissima haec bellorum conditio est; prospera omnes sibi vindicant, adversa uni imputantur. At Britanni non virtute sed occasione & arte ducis * rati, nihil ex arrogantia remittere, quo minus juvenutem armarent, conjuges ac liberos in loca tuta transferrent, caetibus ac sacrificiis conspirationem civitatum sancirent. Atque ita irritatis utrinque animis discessum.

Eadem aestate cohors Vspiorum per Germanias conscripta, in Britanniam transmissa, magnum ac memorabile facinus ausa est. Occiso Centurione ac militibus, qui ad tradendam disciplinam immixti manipulis exemplum & rectores habebantur, tres liburnicas adactis per vim gubernatoribus ascendere: & uno remigante, suspectis duobus eoque interfectis, nondum vulgato rumore ut miraculum provehebantur: mox hac atque illa rapti, & cum plerisque Britannorum sua defensantium praelio congressi, ac saepe victores, aliquando pulsi, eo ad extremum inopia venere, ut infirmos suorum, mox sorte ductos vescerentur. Atque ita circumducti Britanniam, amisit per inscitiam regendi navibus, pro praedonibus habiti, primum a Suevis, mox a Frisii intercepti sunt. Ac fuere quos per commercia venundatos, & in nostram usque ripam, mutatione ementium adductos, indicium tanti casus illustravit.

Britannia circumnavigata.

Initio aestatis Agricola domestico vulnere ictus, anno ante natum filium amisit. Quem casum neque ut plerique fortium virorum ambitiose, neque per lamenta rursus ac merorem muliebriter tulit. Et in luctu bellum inter remedia erat. Igitur praemissa classe que pluribus locis praedata, magnum & incertum terrorem faceret, expedito exercitu cui ex Britannis fortissimos & longa pace exploratos addiderat, ad montem Grampium pervenit, quem jam hostes infederant. Nam Britanni nihil fracti pugnae prioris eventu, & ultionem aut servitium expectantes, tandemque docti commune periculum concordia propulsandum, legationibus & foederibus omnium civitatum vires exciwerant. Iamque super triginta millia armatorum aspiciebantur, & adhuc affluebat omnis juvenus, & quibus cruda ac viridis senectus,

H

ctus,